
*Л.Г.Ткаченко,
кандидат філософських наук,
Нікопольський факультет НУ «ОЮА»,*

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ РИСИ
СВІТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО
МИСЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОГО
ВІДЧУЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ**

Актуальність теми зумовлена необхідністю з'ясувати причини виникнення відчуження особистості, змінами в поглядах людей на систему усталених аксіологічних орієнтирів, які виступають одним із головних факторів процесу функціонування соціальної системи і окремого індивіда, яке визначається невідповідністю дій людини як суб'єкта свідомої пізнавально-практичної дії еволюційно сформованим законам природи та основним тенденціям розвитку суспільства. Перед нашим суспільством постає завдання, формуючи світоглядно-методологічне мислення кожної людини, закликаючи до самопізнання, долучаючи до духовно-пізнавальної та духовно-практичної спадщини людства, відкривати їй шлях до подолання соціального відчуження.

На методологічне спрямування нашої дослідницько-пошукової думки визначальний вплив мали твори класиків світової філософії: Платона, Геракліта, Демокріта, Арістотеля, Сенеки, Р.Декарта, І.Канта, Г.Гегеля, К.Маркса; представників екзистенційно-персоналістичної філософії: К.Ясперса, М.Гайдеггера, Ж.-П.Сартра, А.Камю, Е.Муньє; сучасних російських філософів: І.Кравченка, Ф.Михайлова, Г.Батіщева, Ж.Тошенка, А.Панаріна, М.Печерських; українських філософів: В.Андрущенка, М.Михальченка, М.Поповича, Н.Хамітова, І.Бичка, В.Жадька, Л.Кривеги, В.Воронкової, А.Косих та ін.

Заслужують на увагу теоретичні розробки зазначеної теми в кандидатських дисертаціях О.Білянської, О.Запороженка, О.Льовкіної.

Автор вважає за потрібне досліджувати феномен соціального відчуження як такий, що містить у собі потужний методологічний потенціал сучасних рефлексій.

Насамперед маємо визначити об'єктивні субстанційні чинники, які породжують феномен соціального відчуження людини від

власної суспільної сутності та від природи. Для цього маємо:

– здійснити аналіз творчих доробків соціально-філософської думки, пізнавальний синтез якої дозволить чітко й виразно окреслити змістову сутність феномену соціального відчуження;

– визначити світоглядні та методологічні підходи в теоретико-пізнавальному аналізі щодо практичного зняття соціального відчуження особистості.

Антропологічна катастрофа кінця ХХ століття актуалізує феномени, які зводяться до дегуманізації суспільно-політичних відносин, культури і людини, виникнення феномену «дезорганізованої особистості» в умовах кризового соціуму, деструкції і руйнації людини, антиномічності духу і свідомості, все більшої кількості суперечностей між біогенною і техногенною цивілізаціями, зростання насилля над природою. В умовах тотальної кризи поява «невротичної людини», «технократичної особистості» з дефіцитом гуманістичної культури і моралі спричинюють появу «безсуб'єктної особистості» і, як наслідок, втрату людиною свободи саморозвитку і самовизначення, руйнацію культурного середовища і культурної мотивації людини, подальшу її деградацію, шоковий стан і шокове переживання свого емпіричного досвіду.

Потреба в науковому підході до соціальних перетворень очевидна. Адже будь-які негативні процеси в житті суспільства зумовлені відходом від об'єктивних законів розвитку природи як умови людського буття і від основних закономірностей і тенденцій, що спрямовують саме суспільство до здійснення ним властивих йому функцій. Відхід від об'єктивного можна пояснити нетотожністю суб'єкт-об'єктної єдності в людині як мікрокосмі. Природа є сама для себе суб'єктом своєї власної еволюції. Що стосується людини, то вона обмежена в своєму бутті простором і часом як індивідуального, так і суспільного буття. Тому її суб'єктність, або цілеспрямованість, спотворюється, набуваючи характеру суб'єктивності. Це і є відхід, або відчуження, від виключно об'єктивного напрямку розвитку, який не дає можливості оволодіти соціумом об'єктивно загального закону і створити суспільний загал на таких засадах, за якими б суб'єктивність не суперечила суб'єктності.

Вважаємо, що усвідомлення суті соціальною відчуження та осмислення засобів його подолання можливе в тому разі, коли аналіз здійснюється з використанням методологічного потенціалу

тих понять, які характеризують об'єктивне дослідження. Визначення світогляду як мотиваційно-спонукальної самосвідомості, засобами якої людина соціалізується зі світом природи та іншими людьми в суспільному оточенні, дає можливість сформувати об'єктивні знання про специфічні особливості властивої кожному індивіду суб'єктивності та шляхи її спрямування в річище об'єктивної суб'єктності. Ефективність будь-якого дослідження з погляду науковості його результатів визначається передусім тим смисловим значенням, яке мають поняття. Адже саме вони акумулюють у собі ті знання, які з'являються як наслідок застосування тих або інших методів пізнання. Тобто методологічний потенціал найбільшою мірою властивий саме поняттям. А поняття світогляду є вихідним для кожної людини, оскільки в ньому йдеться про властиву їй, отже, невідчужену, самосвідомість. А це, своєю чергою, формує індивідуальну відповідальність, адже ніщо в світоглядній свідомості не надається людині зовнішнім чином.

Варто звернути увагу на висловлене М.Печерських розуміння відчуження як результату колективного способу життя людини. Вважаємо слушною його думку про те, що суб'єктивність окремішій людині надається саме колективом: «Організація, цільова спільнота людей, цілеспрямована система, елементами якої є люди, як правило, володіє якоюсь суб'єктивністю, є носієм певної суб'єктивної реальності, властивої саме організації, а не індивідам, які її складають. Як і в психології індивідів, суб'єктивна реальність індивідів спочатку проявляється негативно в тому, що організація «не сприймає» дослідження «інформаційних фільтрів організації», що стали в наш час стандартним місцем теорії організації та організаційної поведінки. ...Організація, як і індивід, реагує не на об'єктивну ситуацію, а на те, як ця ситуація в організації сприймається, на суб'єктивний образ об'єктивної ситуації. Організація суб'єктивна» [1; 41, 42].

Цей же автор вважає необхідним для «людини організації» долати суб'єктивність станом суб'єктності, тобто автономної цілеспрямованої духовно-практичної життєдіяльності. А це і є діяльність світоглядна, така, в якій людина як суб'єкт-об'єктна цілісність здатна діяти об'єктивно, якщо облагороджує свою суб'єктивність світопізнавальним і самопізнавальним способом життя, насичуючи свою свідомість не стільки образами предметно-речового світу, скільки родовими поняттями про нього.

Про вагомість світоглядної мотивації поведінки людини пише і В.Федотова: «Світогляд має внутрішню логіку, яка робить його відносно незалежним від інших соціальних систем. Згідно з Вебером, між всеохоплюючим поясненням цілісного світогляду та емпіричною реальністю виникає суперечність, яке може зробити внутрішню логіку світогляду визначальною для змін у соціальному світі. Соціальні зміни можуть виникнути через невідповідність прийнятого світогляду життєвим реаліям» [2, 42].

Щоб довести, що сучасна, і не лише, соціально-філософська думка досить рідко використовує методологічний потенціал понять, наведемо більш розлоге міркування Гегеля щодо такого їх статусу. Зауважимо, що саме такий підхід дозволив мислителю перетворити філософію з любові до мудрості в науку логіки. Це не всім сподобалось, адже перехід суб'єктивності в суб'єктність робить славу об'єктивному розуму, а не автору. Отже, Гегель довів, що абсолютна ідея як «істина, що знає себе, і вся істина» являє собою єдність теоретичної і практичної ідеї, тобто є «розумним поняттям». Це означає, що об'єктивність знання забезпечена поняттям як змістовно, теоретико-пізнавально, так і практично – знання стають для людини способом її власної життєдіяльності, в якій суб'єктивність знята суб'єктністю. На боці методу – знання, на боці людини – поняття. В цьому сутність діалектики як вчення про єдність протилежностей, взаємодія (боротьба) яких дає розвиток як знання, так і духовний розвиток людини, оскільки вони діють в ній не інформативно, а діяльно-практично перетворюють суб'єктивне в суб'єктне. Сам мислитель визначав це таким чином: «Метод є душа і субстанція, і щось є досягнутим в понятті й пізнаним у своїй істині лише тоді, коли воно повністю підлягає методу; він власний метод будь-якої справи як такої, оскільки його діяльність полягає в понятті. ...Метод є не тільки найвища сила, або, вірніше, єдина й абсолютна сила розуму, але й найвище та єдине його спонукання здобути й пізнати самого себе у всьому через самого себе. – ...В пошуковому пізнанні метод також є знаряддя, засіб, що перебуває на суб'єктивному боці, за допомогою якою він співвідноситься з об'єктом» [3, 291].

Варта уваги і думка А.Косих, що «в самопізнанні людина досягає себе саму тоді, коли набуває статусу постійно методологічно оформленої соціальної істоти, адже соціалізує природу людини світ понять як духовне світло попереднього досвіду людства. Якщо

взяти світоглядну свідомість, то в її визначенні якраз і маємо єдність методу і поняття, в якій метод – об’єктивна відповідність кожної людини як мікрокосму макрокосму, а поняття – це об’єктивне спонукання до пізнавальної діяльності. Звичайно, різні типи світогляду по-різному модифікують у собі єдність методу і поняття, але головним лишається те, що світ, який споглядає людина в усіх типах світогляду, це світ і світло її власних складових – тіла, душі, духу, за допомогою яких «вона співвідноситься з об’єктом» [4, 77].

Різновиди світогляду, що історично склалися, можуть найадекватнішим чином розкрити суть феномену соціального відчуження як в його усвідомленні, так і практичному подоланні. Можемо стверджувати, що в основі відчуження – відхід від світоглядної визначеності свідомості як самосвідомості, сформованої в ситуації такої об’єкт-об’єктної єдності людини з природою, в якій іманентно діє природна складова мотиваційно спрямованої соціальної поведінки. Відчуження – це необхідна стадія розвитку людського духу і роду, пов’язана з процесом духовного знеособлення особистості, поглинанням індивідуального колективним, феномен подвійної моралі і свідомості, розкол духу, свідомості і самосвідомості. В усіх типах світогляду дотримується принцип єдності самосвідомості. Філософія з самого початку свого виникнення чітко формулює свою мету – сприяти самопізнанню, яке, долучаючи до соціуму поняття, формує самосвідомість, яка за змістом відповідає духовному досвіду людства.

Звернемо увагу на авторитетні міркування Ф.Михайлова щодо того, що для подолання феномену соціального відчуження немає іншого шляху, як «правильно мислити» (Б.Паскаль). Наголошуючи на необхідності чіткої орієнтації у методологічній визначеності понять та критикуючи систему освіти, цей автор пише: «Вся смислообразність буття, яке суб’єктивно переживається людиною, від самого початку включена в акти формотворчості – в мимовільне і спонтанне перетворення їх афективно-сміслових компонентів. Так проявляє себе головна здатність людської психіки – довільна і цілепокладальна мотивація смислочуттєвих звернень до інших людей і до себе самих. Але неважко помітити, що ця фундаментальна здатність психіки присвоюється дитиною, нею вирощується (на жаль, різною мірою у дітей, що дорослішають по-різному!) виключно в потоці індивідуального перетворення надіндивідуальних (культурних) смислообразів звернення людей одного до іншого. Цей безперервний

потік звернень до себе як до іншого-в-собі важко назвати інакше, як процесом мислення. Але тим самим мислення – не окрема властивість людської психіки, рядопокладена всім іншим її процесам і станам, а формоутворювальне начало її органічної цілісності» [5, 42].

Звичайно, філософія не стала надбанням масової свідомості. Але саме вона порушила проблему соціального відчуження, оскільки відновила себе в чітко окресленому світоглядному та методологічному статусах щодо всіх сфер суспільного життя. Нова історія розпочалась разом із усвідомленням самими філософами максими «знання – сила» лише тоді, коли воно постало оформленим як знання методу, як методологія мислення «в пошуковому пізнанні» (Гегель). Р.Декарт з його «Я мислю, отже, я існую» виходив із того, що розум людини об'єктом свого пізнання має постійно обирати всю сукупну речову й інтелігібельну цілісність, увесь світ і всі науки про нього. Філософський розум тотожний природній цілісності світобудови і світопізнання. Філософія – це і є світове дерево: корені – метафізика, стовбур – фізика, крона – всі інші науки: медицина, механіка, етика. Лише така якість розуму надає йому адекватного спрямування – «вказувати волі вибір дій у життєвих несподіванках» [6, 315]. Але в жодному разі не можна пізнавати без наявності методу: «Набагато краще ніколи не думати про пошук істини якої б то не було речі, ніж робити це без методу: адже цілком очевидно, що внаслідок невпорядкованих занять такого роду і нечітких розмірковувань розсіюється природне світло й засліплюються уми» [6, 321].

«Мислення є безпосередня діяльність, оскільки вона – самодіяльність. Ніхто не може за мене мислити; в істинності мислі я переконуюсь тільки через самого себе. ...Філософія не наділяє розумом, вона його припускає; вона лише визначає мій розум. ...Філософ тільки доводить в мені до свідомості те, що я можу знати, він приєднується до моєї духовної здібності. Тому філософія, виходячи з вуст або з-під пера, безпосередньо повертається до свого власного джерела; вона говорить не для того, щоб говорити..., але – щоб не говорити, щоб мислити; вона доводить не для того, щоб доводити..., але щоб показати, що доводжуване нею безумовно таке з точки зору розуму, тобто принципу будь-якого доведення, що це – закономірна думка, тобто думка, що виражає для кожного мислячого закон розуму. Доведення зводиться до того, щоб показати, що сказане мною істинне доведення є лише повернення відчуження мислі до першоджерела

мислі» [47, 63]. Такою є авторитетна думка Л.Фейербаха, який наголошував на автономному характері мислення.

Наведені міркування переконують, по-перше, в тому, що існує єдність філософії з першоджерелом мислення як її інструмента, тобто з об'єктивним розумом; по-друге, в тому, що мислення як акт самодіяльності є мотиваційним компонентом свідомості, тобто сутнісно стосується до світогляду; по-третє, в тому, що мислення, функціонально покликане до доведень з єдиного першоджерела, знімає відчуження щоразу, коли виходить з принципу розуму і розмірковує в межах розуму.

Повертаємося до думки, що мислення, будучи актом самодіяльності, поєднує людей, знімає відчуження між ними саме тому, що, будучи методом і засобом пізнавально-пошукової діяльності, завжди діє в об'єктивному напрямі – напрямі світового розуму. Кожен, мислячи світоглядно, мислить водночас методологічно, об'єктивно, тому йде назустріч іншим мислячим істотам. Зустрічаючись, вони створюють соціум об'єктивного, світло світу, в якому немає мороку темряви. Останню породжує спотворення мислення об'єктами, які заважають мисленню тим, що словам, які їх відображають, надається статус понять, якого вони не мають, адже є «дійовими особами» (краще – дієвими) логіки пізнання, а не невпорядкованого мимовільного сприйняття.

Доречною є думка Б.Паскаля: «Вся наша гідність полягає в мислі. Ось чим ми зобов'язані підноситись, а не простором і тривалістю, яких нам не наповнити. Тож будемо добре мислити: ось початок моральності» [8, 304].

Зняття соціального відчуження ми пов'язуємо з просвітництвом, в основі якого – мислення як засіб пошуку і знаходження об'єктивної істини. Тільки на цьому світоглядно-методологічному шляху можна розраховувати на поступове зняття суб'єктивності у формі суб'єктивізму, який відчужує людину як від себе самої у вигляді прояву прихованих у ній афектів, так і від інших людей цілеспрямованою суб'єктивністю, основу якої становить аналітико-синтетичне світопізнавальне мислення. Єдиний ефективний шлях, який утверджує гармонію в міжлюдських взаєминах і взаєминах людини з природою, – шлях філософсько-просвітницький.

Підсумовуючи сказане про світоглядно-методологічне мислення в контексті подолання соціального відчуження, стверджуємо, що:

1) щоб подолати соціальне відчуження, людині потрібно в собі самій бути цілісною й гармонійною, а для цього вона зобов'язана не лише відчувати себе людиною, але й усвідомлювати себе як духовно-практичне поняття;

2) філософські знання сприяють забезпеченню світоглядно-методологічних основ процесу гуманоцентричної переорієнтації особистості в соціокультурному просторі;

3) розуміння сутності методу як засобу вирішення будь-яких проблем, що постійно супроводжують суспільне буття людини, необхідно підводить її до формування нагальної потреби вироблення загальної методології пізнання і практики, а це сприяє подоланню соціального відчуження.

Надалі досліджуватимемо різні аспекти відчуження особистості в умовах трансформації сучасного суспільства, зокрема – замкнутість людини, «рефлексивний її відхід від світу», «внутрішню еміграцію», що породжує самоту; відчуження мети, породжене ситуацією цільового конфлікту, коли індивід опиняється в «полоні» одночасно двох або більше цілей, однаково значимих для нього.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Печерских Н.* Отчуждение как феномен коллективности // Вопросы философии. – 2003. – №5. – С.30–43.
2. *Федотова В.* Когда нет протестантской этики // Вопросы философии. – 2001. – №10. – С.2–44.
3. *Гегель Г.В.Ф.* Наука логики : В 3-х т. – М. : Мысль, 1972. – Т.3. – 371 с.
4. *Косих А.* Світоглядно-методологічне мислення як засіб подолання соціально-духовного відчуження // Практична філософія. – 2007. – №4. – С.76–81.
5. *Михайлов Ф.Т.* Образование и власть // Вопросы философии. – 2003. – №3. – С.31–47.
6. *Декарт Р.* Первоначала философии // Декарт Р. Сочинения: В 2-х т. – М. : Мысль. – 1989. – Т.1. – С.297–422.
7. *Фейербах Л.* К критике философии Гегеля // Фейербах Л. Избранные философские произведения. В 2-х т. – М. : Политиздат, 1955. – Т.1. – С.53–96.
8. *Паскаль Б.* Мысли // Антология мировой философии: В 4-х т. – М. : Мысль, 1970. – Т.2. – С.302–307.

Ткаченко Л.Г. Концептуальні риси світоглядно-методологічного мислення в контексті соціального відчуження особистості.

Автор обґрунтовує думку про те, що глибинна, субстанційно визначена першопричина соціального відчуження людини зумовлена відсутністю в ній домінантної установки на самопізнання; що в основі відчуження – відхід людини від світоглядної визначеності свідомості як самосвідомості, сформованої в ситуації об'єкт-об'єктної єдності з природою, в якій іманентно діє природна складова мотиваційно-спрямованої соціальної поведінки. Наголошується, що тільки філософія, закликаючи кожну людину до самопізнання, відкриває їй шлях подолання соціального відчуження, оскільки долучає до духовно-пізнавальної та духовно-практичної спадщини людства.

Ключові слова: соціальне відчуження, світоглядна свідомість, методологічне мислення, суб'єктивність, об'єктивність.

Ткаченко Л.Г. Мироззренческо-методологическое мышление как средство преодоления социального отчуждения.

Автор обосновывает мнение о том, что глубинная, субстанционально определенная первопричина социального отчуждения человека обусловлена отсутствием в нем доминантной установки на самопознание; что в основе отчуждения – уход человека от мировоззренческой определенности сознания как самосознания, сложившейся в ситуации объект-объектного единства с природой, в которой имманентно действует природная составляющая мотивационно-направленного социального поведения. Отмечается, что только философия, призывая каждого человека к самопознанию, открывает ему путь преодоления социального отчуждения, поскольку приобщает к духовно-познавательному и духовно-практическому наследию человечества.

Ключевые слова: социальное отчуждение, мировоззренческое сознание, методологическое мышление, субъективность, объективность.

Tkachenko L.U. The Conceptual Features of the Philosophical-Methodological Thinking in the Context of Social Alienation of the Individual.

In the research the author substantiates the idea that the deep, substantially determined primary cause of social alienation of an individual caused by the absence of dominant directive of a person on self-cognition; that the basis of alienation is the withdrawal of individual from the determination of world outlook consciousness as self-awareness formed in the situation of object-objective unity of an individual with nature in which a natural component of motivational-oriented social behavior acts inherently. It is noted that only philosophy, encouraging each person to self-cognition, opens the way of overcoming of social alienation as attaches to the spiritual and cognitive, spiritual and practical heritage of humanity.

Key words: social alienation, world outlook consciousness, methodological thinking, subjectivity, objectivity.